

SNUDERSKAZERNE

Beter waterbeheer dankzij bestrating

GEBIEDSONTWIKKELING LIMOSKAZERNE INTEGREERT STAD EN PARK

Frits Palmboom heeft oog
voor het geheel en de details

CONTOUR

STRAATBAKSTEEN

FORUM OVER
RUIMTELIJKE INRICHTING
DECEMBER 2007

#15

INHOUDSOPGAVE

4 / 7

Interview met stedenbouwkundige Frits Palmboom, bedenker van o.a. IJburg en Belvédère. Een gesprek over de samenhang tussen context en details.

8 / 10

Als esthetisch project ligt Contour deze keer een bijzondere toepassing van straatbaksteen toe. Bij het Stedelijk Museum Schiedam liggen de straatstenen niet slechts op straat, maar ze krullen omhoog uit de straat.

11

In de gastcolumn van deze Contour: Ella Vogelaar, minister voor Wonen, Wijken en Integratie over de buurt en saamhorigheid.

12 / 15

Waterbeheer is een hot issue. Door het veranderende klimaat kampt Nederland niet alleen met meer water, maar ook met minder water. De oplossing ligt op straat.

16 / 19

In het thema-artikel dit keer aandacht voor verbanden van straatbaksteen. Verbanden sieren niet alleen de straat, ze hebben ook een belangrijke functie in het creëren van stabiliteit en draagvermogen.

20 / 25

In de nieuwe wijken van Nederland wordt de straatbaksteen als vanouds toegepast. Ditmaal belicht Contour de wijken: Sijtwende, IJburg en Limoskazerne.

26 / 27

Lees mee met architect Michiel Nieuwenhuys en blijf bij op uw vakgebied.

28 / 31

Utrecht, de derde stad van Nederland kenmerkt zich door veel gebruik van straatbaksteen. Daarom richt deze Contour haar focus op Utrecht. Over karakter en totaalbeelden.

COLOFON

Contour Straatbaksteen is een uitgave van de Stichting Promotie Straatbaksteen. Het tijdschrift wil een forum en inspiratiebron zijn voor alle professionals betrokken bij de ruimtelijke inrichting in Nederland.

Coverfoto: Limoskazerne, Nijmegen

Redactie

Dick Tommel (hoofdredacteur),
Elize Aalbers, Tanja Bongers, Climmy Hanssen,
Sander Videler, Michiel Nieuwenhuys,
Harrit Hoppenbrouwers

Raad van Advies

Willem van der Made (directeur Stadsontwikkeling gemeente 's-Hertogenbosch), Margot van Niele (directeur Kalliste Woningbouwontwikkeling),
Jan Stigter, (stedenbouwkundige Dienst Ruimtelijke Ordening gemeente Amsterdam)

Stichting Promotie Straatbaksteen

Postbus 155, 6880 AD Velp
T 026 - 3845641, F 026 - 3845631
E info@straatbaksteen.nl
I www.straatbaksteen.nl

Bladmanagement

Van Zandbeek communicatie & creatie,
Harrit Hoppenbrouwers, Tessa Post, Fred Wijers

Vormgeving

Van Zandbeek communicatie & creatie,
Esther van Gompel

Teksten

Sander Videler, Leon IJzerman

Fotografie

Hans Hebbink, Picture Productions,
Wim Salis, (pagina's 21),
Vincent Boon (pagina's 4 t/m 7).

Overname uit Contour Straatbaksteen is toegestaan met bronvermelding.

OVER DÉ NEDERLANDSE IDENTITEIT

Wat verbindt de zo verschillende buitenruimten van Nederland? Deze vraag is actueler dan ooit, want zij gaat over de identiteit van ons land. Komen wij, wanneer we naar de inrichting van onze buitenruimten kijken, tot dezelfde conclusie als prinses Máxima, volgens wie er niet zoiets als dé Nederlandse identiteit bestaat? Let wel, zij beweerde niet dat Nederlanders geen identiteit hebben, maar ze zei dat deze te veelzijdig is om in één identiteit te benoemen.

Hetzelfde kan gezegd worden van de inrichting van onze buitenruimte. Hoewel zij vorm geeft aan een gemeenschappelijke identiteit – Nederland – is zij te veelkleurig om onder één noemer geschaard te worden. Evenals onze moderne, pluriforme samenleving, kenmerkt de openbare ruimte waarbinnen de zo diverse Nederlanders samenleven, zich door diversiteit. Een thema dat in deze Contour op beeldende wijze belicht wordt.

De architectuur van onze buitenruimte vormt niet alleen een rijke schakering van stijlen – van traditioneel tot modern – zij vormt als het ware ook een legpuzzel van duizenden elementen: bestrating, straatmeubilair, bewegwijzering, groen etc. Volgens de Rotterdamse stedenbouwkundige Frits Palmboom, die in deze Contour aan het woord komt, fungeert de bestrating als het decor waarbinnen alle losse elementen een natuurlijke plaats krijgen. Hoewel niemand het hiermee oneens zal zijn, zullen de meesten wel van mening verschillen over de eisen waaraan een goed decor moet voldoen. Mag het de aandacht voor zichzelf opeisen door middel van bontgekleurde bestrating? Of moet het een neutrale achtergrond bieden voor de vele verschillende mensen en elementen die het inkleuren? Net als in het geval van de hevig bediscussieerde Nederlandse identiteit, valt voor beide wat te zeggen. In het licht van een sobere omgeving is het de straat die de toon zet. Maar soms kan het geen kwaad als de straat op de achtergrond blijft. In beide gevallen moeten verschillende keuzen gemaakt worden: over de kleur, het formaat en de verbanden waarin de straatstenen gelegd worden. Maar over één keuze is weinig discussie nodig: de keuze voor straatbaksteen. De gebakken klinker is namelijk niet alleen oer-Hollands, hij is er bovendien in alle kleuren, maten en stijlen – net als de Nederlander.

Dr. D.K.J. Tommel

Voorzitter Stichting Promotie Straatbaksteen

STEDENBOUWKUNDIGE FRITS PALMBOOM OVER ZIJN LIEFDE VOOR DETAILS EN DE OMGEVING

Ontwerpen op grote schaal, met oog voor detail

Over vijftig jaar is de Randstad een echte netwerkstad, met grote natuurgebieden die de Randstad met het omringende landschap verbinden. De wateropgave waar Nederland voor staat, om vernatting en verdroging tegen te gaan, moet dan ook op nationale schaal zijn opgelost. En we zijn in staat gebleken individualiteit en ontwerpen op grote schaal met elkaar te combineren. Groot denken, op kleine schaal invullen – deze werkwijze typeert Frits Palmboom, de stedenbouwkundige achter plannen als IJburg in Amsterdam, Ypenburg nabij Den Haag en Belvédère in Maastricht.

Als jongetje van twaalf jaar wist hij al wat hij wilde worden. Fietsend met zijn vader door de landschappen van zijn jeugd – de zandgronden van Amersfoort en de polders rondom Dordrecht – raakte Palmboom gefascineerd door de omgeving. “Ik zag niet slechts open polders en dorpen, maar verhalen.” Later, toen Palmboom stedenbouwkunde in Delft studeerde, kwamen de ervaringen die hij als jongen had terug. “De docent vroeg ons het huis te tekenen waarin we waren opgegroeid. Toen leerde ik de belangrijkste eigenschap van een goed ontwerper: inlevingsvermogen. Want theorie en ideologie leiden alleen tot een goed ontwerp, als het gepaard wordt aan ervaring.” De stedenbouwkundige die inmiddels al sinds 1994 samen met Jaap van den Bout het Rotterdamse bureau Palmboom & van den Bout leidt, doelt op het belang dat een ontwerper zich inleeft: wat vragen de locatie en z'n omgeving voor een ontwerp.

AUTHENTIEK ÉN CONVENTIONEEL ONTWERPEN

De empathische kwaliteiten van een ontwerp laten zich gemakkelijk herkennen. “Authenticiteit en conventie bepalen of een ontwerp met inlevingsvermogen is bedacht, of niet.” De eerste eigenschap – authenticiteit – zegt iets over de ontwerper. Is hij in staat om op originele wijze naar alledaagse

dingen te kijken? “Het draait hier niet om originaliteit als doel op zichzelf – op intelligente wijze oorspronkelijke dingen bedenken, dat is belangrijk.” Als voorbeeld noemt Palmboom het ontwerpen van een bijzonder raamkozijn. “Een origineel detail kan bepalend zijn voor de kwaliteit van een stuk stad.”

Naast authenticiteit, geldt conventionaliteit als verrassend tweede ingrediënt voor een goed ontwerp. “Ik wil met respect voor de omgeving ontwerpen. Elke omgeving vertelt een eigen verhaal. De tijdgeest van vele periodes heeft ons landschap gevormd. Het verhaal van de ontwerper moet hierop aansluiten, zodat het ontwerp voortbouwt op wat er al is.”

In dit licht vindt Palmboom het een doodzonde hoe er tegenwoordig met de architectuur uit de jaren '50 en '60 wordt omgesprongen. Afbreken en iets nieuws bouwen is het devies, waar volgens de stedenbouwkundige respect meer op z'n plaats is. “Ontwerpers uit die tijd hadden de opdracht om met weinig middelen toch iets bijzonders te bedenken. Dit komt tot uitdrukking in de genuanceerde ensembles en de bijzondere details die de architectuur van de wederopbouwperiode kenmerken.” Door de arbeidsdeling en specialisatie >

waarmee tegenwoordig gebouwd wordt, dreigt het belang van vakmanschap en detaillering uit het oog te worden verloren. Dit heeft ook te maken met het feit dat ontwerpen in toenemende mate een proces van assembleren is geworden. Zoals

“Een goed ontwerper leeft zich in z'n omgeving in”

honderden arbeiders met elkaar samenwerken om een auto in elkaar te zetten, zo worden tegenwoordig (grote) ontwerpen benaderd. “Alle taken zijn uitgesplitst waardoor iedereen een eigen specialisme heeft. De kunst is om in het ontwerp alle dingen samen te laten komen zodat een natuurlijk geheel ontstaat.”

DENKEN VANUIT HET GEHEEL

Het denken vanuit het groter geheel is niet alleen eigen aan moderne stedenbouwkunde en architectuur, ook elders in de maatschappij wint deze gedachte aan waarde. Voorwaarde is wel dat verschillende partijen beter met elkaar samenwerken en leren om vanuit het grotere geheel te denken. Dit vergt allereerst een omslag in de ontwerpvisie. “Van oudsher zijn we in Nederland gewend om klein te denken. Dit zie je bijvoorbeeld terug in onze steden. Nederland is een typisch land van middelgrote steden: veel compacte steden die elk open in het landschap liggen.” Maar het ‘kleine denken’ heeft de openheid van het Nederlandse landschap inmiddels grondig aangetast. De ruimte in de Randstad is de afgelopen decennia dichtgeslibd doordat iedere gemeente voor zichzelf bouwt. Als motto geldt dat iedere gemeente haar eigen ‘businesspark’ wil. Het gevolg: verrommelde landschappen. Om dit tegen te gaan, pleit Palmboom voor ‘groot denken’. “Denken vanuit een groter verband vergt een bestuurlijke omslag. We moeten samenwerken om van de Randstad een netwerkstad te maken. Alleen zo kunnen we de huidige tendens doorbreken waarin steden zich met de rug naar elkaar toe gekeerd ontwikkelen en de tussenruimtes versnipperen.”

WAARIN EEN KLEIN LAND GROOT KAN ZIJN

Op grote schaal ontwerpen, dat is het devies van Palmboom om de toenemende beleving van volheid in ons land tegen te gaan. “Mensen zien het steeds drukker worden en hebben als reactie de neiging

om klein te denken. Het concept van de compacte stad, en zijn naar binnen gerichte groei, is hier een typisch voorbeeld van. Maar om de beleving van volheid tegen te gaan, moeten we juist leren om grootschalig(er) te kijken, om daarna pas de details in te vullen.” Palmbooms geesteskind IJburg geldt als voorbeeld. “Bij het ontwerpen van IJburg hebben we allereerst het contact met de omgeving gezocht: het open water. Door IJburg op eilanden in het water te bouwen, is het gevoel voor de grote schaal en de openheid van het landschap behouden.” Het effect: de beleving van ruimte en openheid – in de stad. Ook de drie kilometer lange laan die als een ruggengraat door IJburg loopt, creëert dit effect.

“Pas nadat de grote contouren getekend zijn en de verbindingen met het landschap zijn gelegd, ontstaat er ruimte voor het invullen van de details. In IJburg komt dit bijvoorbeeld tot uitdrukking in het straatbeeld. Het stratenplan zelf is simpel, maar wordt met oog voor details invulling gegeven, onder meer door het gebruik van gebakken klinkers en granietkeien. “We hebben naar een zekere eenvoud in detail en de toepassing van hoogwaardige materialen gestreefd.” Ook in Ypenburg is straatbaksteen toegepast – hier schakelt de vloer van straatbaksteen de diverse woontypen en bouwstijlen aaneen. Palmboom: “Het effect is dat het straatontwerp bijna niet opvalt. Het kenmerk van een goed ontwerp van de openbare ruimte is dat deze een vanzelfsprekende beleving creëert waarin het ontwerp op de achtergrond blijft. Dus geen schreeuwerige toestanden, maar neutraliteit en vanzelfsprekendheid. Als het bijna saai is, dan is het goed.”

CONDITIES SCHEPPEN

Gevraagd naar de belangrijkste ruimtelijke opgaven waar ons land voor staat, spreekt Palmboom zijn optimisme over de toekomst uit. “Alleen met optimisme kun je temidden van dingen die slecht zijn de sleutel vinden.” Overigens, deze sleutel ligt wat Palmboom betreft vooral in het scheppen van de juiste condities. “We kunnen niet alles vooraf bedenken. De kunst van het ontwerpen is het creëren van condities waarbinnen landschappen – natuur en stad – op eigen wijze kunnen groeien. Door het stellen van voorwaarden kun je groei registreren om zo tot een resultaat te komen dat zowel op macro- (nationaal) als microniveau (regionaal en lokaal) klopt.”

“Als het bijna saai is, dan is het goed”

Wat moet er gebeuren om de ruimtelijke inrichting van Nederland te doen kloppen? Palmboom zei het al: “We moeten de Randstad daadwerkelijk als een netwerkstad opvatten. Ik droom van een Randstad met ruimte voor uitgestrekte regionale groengebieden, grote waterpartijen en moerasgebieden van duizenden hectaren.” En verder: “We moeten een goede manier vinden om het toenemend verlangen naar individualiteit binnen de woningbouw een plek te geven. Nu volstaan we met het creëren van schijnvariatie of – het andere uiterste – ‘wild wonen’. Met deze laatste woorden doelt Palmboom op een al te plumpe toepassing van het particulier opdrachtgeverschap. “We proberen individueel wonen meer ruimte te bieden door het uitgeven van vrije kavels. Maar vervolgens staan we de mensen toe dat ze hun eigen kavel tot op de laatste meter volbouwen, alsof ze een villa in Wassenaar bezitten – maar dan zonder tuin.” De kakofonische verzameling van privé-kasteeltjes werkt de beleving van volheid alleen maar verder in de hand. Als remedie gelden de woorden van de empathicus: ‘Leef je in je omgeving in en voeg hier een nieuw, passend verhaal aan toe.’

CURRICULUM VITAE

FRITS PALMBOOM
1951, Zwammerdam

Opleidingen

1981 Stedenbouwkunde,
Technische Universiteit Delft

Werkzaamheden

1981 - 1990 Dienst Stadsontwikkeling, Rotterdam (projecten Prinsenland en Noordrand)
1990 - 1994 Als zelfstandige werkzaam aan projecten als: Delft Spoortunnel, Maastricht Amby, Groningen Molukkenplantsoen
1995 - heden Oprichting Palmboom & van den Bout werkzaam aan projecten als: Den Haag Ypenburg, Amsterdam IJburg, Maastricht Belvédère, Dordrecht Stadswerven

Overige activiteiten

1979 Publicatie ‘Doel en vermaak in het konstruktivisme’
1987 Publicatie ‘Rotterdam, verstedelijkt landschap’
1995 Publicatie ‘Kanjers en knoerten in de binnenrand van Amsterdam’
2000 Publicatie ‘Buitenplaats Ypenburg, de conditionering van het verschil’
2001 Gasthoogleraar aan de Universiteit van Leuven

STEDELIJK MUSEUM SCHIEDAM

Een entree van klinkers

De entree van het Stedelijk Museum Schiedam is letterlijk bekleed met klinkers. Wie het onlangs gerenoveerde museum binnengaat, loopt niet alleen over straatbaksteen, ook de wanden van de ingang zijn bekleed met gebakken klinkers.

Met deze bijzondere ingang gooit het museum hoge ogen. Het gebouw, dat oorspronkelijk als gasthuis voor arme bejaarden en zieken diende, werd door Steunbeer Architecten geheel gerestaureerd en gerenoveerd. Met een verbluffend resultaat: het voormalige Sint Jacobs Gasthuis voldoet aan de hoogste eisen voor het tentoonstellen van kunst.

VAN GASTHUIS TOT MUSEUM

Het Sint Jacobs Gasthuis werd in de jaren tussen 1262 en 1272 gesticht door gravin Aleida van Henegouwen, zuster van Willem III, de graaf van Holland. Aan het einde van de achttiende eeuw werd het gebouw gesloopt om plaats te maken voor het huidige neoclassicistische gebouw. De regenten gaven de opdracht aan de van oorsprong Italiaanse architect Jan Guidici.

De neoclassicistische stijl is te herkennen aan de symmetrische en een eenvoudige, U-vormige compositie. Het gebouw heeft twee vleugels, in het midden verbonden door een kapel. In de rechtervleugel woonden oorspronkelijk bejaarde vrouwen, in de linkervleugel leefden de mannen. Overigens waren mensen in de Middeleeuwen al vanaf hun veertigste bejaard!

Nadat in 1934 de bejaarden naar een nieuw, comfortabeler gebouw verhuisd waren, had het Sint Jacobs Gasthuis tijdelijk geen bestemming. In 1940 betrok het Stedelijk Museum Schiedam het pand. In eerste instantie werden de museumzalen en de kantoren in de rechtervleugel gevestigd. Later – in 1966 – werd de linkervleugel in gebruik genomen als museum.

RESTAURATIE EN RENOVATIE

Van 2003 tot 2006 is het Sint Jacobs Gasthuis gerestaureerd en gerenoveerd. Volgens Pieter van Traa, ingenieur bij Steunbeer Architecten, behelste het plan in eerste instantie alleen de restauratie van het gebouw. “Later werd ook de herinrichting erbij betrokken om zo meer ruimte voor kunst beschikbaar te maken. Vóór de renovatie deed meer dan de helft van het gebouw dienst als nevenruimte. Nu bestaat meer dan 75 procent van de vertrekken uit expositieruimte.”

Ook de toegankelijkheid van het gebouw werd verbeterd. “Voorheen kwam je in een van de vleugels binnen, waardoor je ook meteen in de entreezaal stond.” Het idee ontstond om de entree op de binnenplaats te situeren en voor een belangrijk deel onder de grond te plaatsen. ➤

“De straatbakstenen zijn gelijmd op staal”

BIJZONDERE ENTREE

In het gerenoveerde museum komt de bezoeker via de, deels ondergrondse, entree op de binnenplaats binnen. De entree kwam uiteindelijk ondergronds te liggen omdat de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten de voorkeur gaf aan een onzichtbare entree. Van Traa: “Allerlei ideeën zijn de revue gepasseerd. De knoop werd steeds Gordiaans, want er waren veel partijen bij betrokken.” Uiteindelijk bracht een stuk papier uitkomst.

“Door een T uit een stukje papier te snijden en de punten naar boven en tegelijkertijd naar buiten te krullen, kwamen we op het idee voor de entree.” Van Traa vervolgt: “Eigenlijk hebben we alleen het maaiveld opgekruld, er is verder niets gebouwd op dat maaiveld.” De bijzondere entree – de ronding is twee keer gekromd – kon niet op papier ontworpen worden. “Misschien wel via ingewikkelde computerprogramma’s, maar wij hebben gewoon een een-op-een model gemaakt.” Zodoende werd de entree eerst compleet in hout opgetrokken. Daarna werd dit model in staal nagebouwd.

BEKLEED MET STRAATBAKSTEEN

De entree van het museum heeft dubbelwandige elementen: een gegalvaniseerde onderplaat, met ribben aan de buitenkant. De ribben zijn gevuld met een mengsel van mortel en polystyreen, daarover werd een gaaswerk van gegalvaniseerd staal geplaatst, als een soort roostervloer. “En daarover zijn de straat-

bakstenen geplakt. Je hoort het goed, geplakt.” Om het gewicht te verminderen, licht Van Traa toe, zijn de straatbakstenen in horizontale richting door midden gezaagd. Vervolgens zijn de straatstenen op staal gelijmd. “Om het patroon van de vloer in de entree door te laten lopen, is straatbaksteen afgewisseld met natuurstenen keitjes die in de kromming meelopen. De randen van de entree geven licht en om het skeeleren op de rand te voorkomen, zijn er kogels op de rand gelijmd.”

HERGEBRUIK VAN OORSPRONKELIJKE KLINKERS

De oorspronkelijke straatbakstenen zijn op dezelfde plek hergebruikt. “Ze zijn er doelbewust uit gehaald, netjes op pallets afgevoerd en daarna weer teruggebracht. De straatbakstenen stammen af uit de eerste fase van het museum. Ze zijn dus bijna zestig jaar oud, maar nauwelijks beschadigd en kwalitatief hoogwaardig.” Van Traa besluit: “Het zou niet passen om hier gloednieuwe straatstenen te gebruiken, niet in de laatste plaats om de historische sfeer die het complex uitademt.” ■

Project: Stedelijk Museum Schiedam | Locatie: Schiedam | Opdrachtgever: Stedelijk Muesum Schiedam | Ontwerp: Steunbeer Architecten

COLUMN

ELLA VOGELAAR

Minister voor Wonen, Wijken en Integratie

Een opgebroken straat in de zomer kan een strand zijn voor de buurtkinderen. Geen auto's, maar zandkastelen! Een cadeautje voor de kleintjes, waar de groten vooral klagen

“Onder de klinkers ligt het strand”

als de wijk op de schop gaat. Er ligt dus letterlijk een strand onder straatbaksteen. Maar dat is niet waar het in deze leuze uit de Mei-revolte van 1968 om gaat. De bestrating staat daar voor de gebaande paden en het zand eronder voor het rijk van de ongekende mogelijkheden, voor fantasie en creativiteit!

Nu snap ik best dat bewoners klagen als de vernieuwing van de wijk niet opschiet en de straat eindeloos opgebroken blijft. Vooral als de mensen niet betrokken zijn bij de plannen. Omdat ze niks gevraagd is of omdat het altijd dezelfde zijn die het hoogste woord hebben bij de inspraak. Corporaties, (deel)gemeenten en ontwikkelaars zijn nog niet allemaal even goed in het verzinnen van nieuwe vormen om buurtbewoners betrokken te houden. En toch is dat vreselijk belangrijk. Want als de klinkers uit de straat gaan, zijn bewoners de gebaande paden kwijt. Kunnen ze elkaar niet meer vinden en raakt de samenhang zoek.

Dus mogen we het niet laten bij een hoorzitting met deskundige ambtenaren en bewoners die snappen waar deze deskundigen het over hebben. Dan moet je uitleggen waarom de straat open ligt, waarom het zo lang duurt en wat je ervoor terugkrijgt. Dan moet je open en flexibel zijn als bewoners suggesties doen. Niet alles beter weten, maar aansluiten bij hun kracht. Weten wat er speelt. Ook achter de voordeur. Hoe dat moet? Daar is geen regel voor, maar het liefst in maatwerk dat groeit uit het samenbrengen wonen, werken, leren, integreren en veiligheid. Wees fantasievol en creatief. Onder de klinkers ligt het strand!

Het kantoor van het Wereld Natuurfonds Nederland is volgens de laatste inzichten omtrent energiezuinig en milieuvriendelijk bouwen ontworpen. De bestrating bevat een vernuftig systeem dat zorgt voor snelle afvoer van overtollig water en vervuiling van de bodem tegengaat.

EEUWENOUE NEDERLANDSE TRADITIE KRIJGT NIEUWE VORM OP STRAATNIVEAU

Bestrating en het water

Nederland is van oudsher een land dat verbonden is met water. Je zou kunnen zeggen dat water ons met elkaar verbindt. Met het realiseren van de Deltawerken verdween het onderwerp naar de achtergrond van de politieke en maatschappelijke agenda, maar sinds de realiteit van de klimaatverandering zijn intrede heeft gedaan, is de strijd tegen het water actueler dan ooit. Alleen wordt de strijd dit keer niet langs de kusten met stormvloedkeringen en dijken van buitengewone proporties gevoerd. Nee, de strijd tegen het water speelt zich anno 2007 op straat af.

Voor de duidelijkheid: de moderne strijd tegen het water is niet slechts het bestrijden van een teveel aan water, maar ook het voorkomen van een tekort aan het water. Het lijkt tegenstrijdig: we kampen zowel met een overschot als een tekort aan water. Deze paradoxale situatie is te danken aan het veranderende klimaat dat, naar verwachting, steeds meer extremen te zien zal geven. We krijgen dus te maken met meer perioden van grotere droogte én met meer perioden van intense regen. Deze veranderende omstandigheden stellen nieuwe eisen aan de inrichting van Nederland.

VERANDERENDE WATERHUISHOUDING

Onder de alleszeggende kop 'Nederland leeft met water' voert het Rijk al enige tijd campagne om Nederlandse burgers van de nieuw ontstane situatie bewust te maken. Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen hebben het zogenoemde 'Waterbeleid 21ste Eeuw' ontwikkeld om via ingrepen in de waterhuishouding wateroverlast en droogte beter te kunnen reguleren.

De partijen houden hierbij vast aan drie principes, namelijk:

- Anticiperen in plaats van reageren: door nu maatregelen te nemen worden problemen in de toekomst voorkomen.

- Slim combineren van techniek en ruimte: met gebruikmaking van de modernste technieken op het gebied van watermanagement en het meer ruimte maken voor water, worden problemen voorkomen of tegengegaan.
- Bergen, aanvullen en afvoeren: door een overvloed van water op te vangen waar dit ontstaat, kan het water – op een later tijdstip – gecontroleerd worden afgevoerd, maar kunnen ook tekorten worden opgevangen.

De maatregelen die volgens de bovenomschreven principes vormgegeven worden, hebben – zoals gezegd – niet slechts een grootschalig karakter. Ook kleinschalige maatregelen helpen. Hieronder een overzicht van grote en kleine maatregelen die overlast van en tekort aan water moeten reguleren.

HERSTEL VAN DE RIVIEREN

Weinigen staan er nog bij stil, maar de huidige aanblik van onze rivieren, die vaak meer het karakter van een kanaal hebben, geeft niet de oorspronkelijke toestand weer. Onze rivieren vormden oorspronkelijk meanderende waterwegen met daartussen eilandjes. Omdat de oorspronkelijke structuur van de rivier het economische nut niet diende, werd de eens door het landschap kronkelende, levende rivier in een rechtlijnig keurslijf gedwongen en zijn de uiterwaarden voor natuurlijke overstroming ingeperkt. Het gevolg: verlies van biodiversiteit, aantasting van het landschap, minder afzetting van grondstoffen en ... een teruglopende capaciteit om water af te voeren. De overstromingen die bewoonde gebieden in ons rivierenlandschap met enige regelmaat onder water dreigen te lopen, zijn geen grillen van de natuur, maar logische gebeurtenissen die ontstaan wanneer we het water niet de ruimte geven.

Om de loop van de rivieren weer te herstellen, en daarmee nieuwe natuurontwikkeling mogelijk te maken, heeft het Wereld Natuur Fonds het plan 'Levende Rivieren' geïnitieerd. De natuur- ➤

De afgraving van klei voor de productie van (straat)baksteen draagt ook bij aan natuurontwikkeling en veilig waterbeheer.

beschermingsorganisatie heeft hierbij een samenwerkingspartner in een wellicht voor velen onverwachte hoek gevonden: de baksteenindustrie.

Toch is de relatie tussen de baksteenindustrie en het natuurherstel een logische. Door klei – de basisgrondstof voor iedere baksteen – op een doordachte wijze af te graven, kan kleiwinning bijdragen aan een betere waterhuishouding en de ontwikkeling van nieuwe natuur. Dit gebeurt door de loop van de rivieren te herstellen. Door de structuur terug te brengen naar die van een meanderende rivier, wordt weer ruimte voor natuur geschapen, bijvoorbeeld in de vorm van eilanden en nevengeulen. Een ander voordeel van klei-afgraving is dat hierdoor de afvoercapaciteit van de rivier wordt vergroot.

Er is bovendien nog een andere ‘milieuwinst’ aan klei-afgraving verbonden. In tegenstelling tot vele andere bouwgrondstoffen is klei een duurzaam product. Dat wil zeggen: de klei wordt dagelijks nieuw aangemaakt door de aanvoer van slib. Doordat we in Nederland bovendien jaarlijks praktisch evenveel klei afgraven als dat erbij komt, tast klei-

op berekend zijn om zoveel water in zo’n korte tijd goed af te voeren.

Het probleem komt echter niet alleen vanuit de hemel, ook de verstedelijking is debet aan de toenemende wateroverlast op de grond. Doordat wij de van oorsprong poreuze, natuurlijke ondergrond steeds meer bedekken onder een tapijt van asfalt en beton, ontnemen we de bodem zijn natuurlijke functie: het opnemen van water. Waterdoorlatende bestrating biedt in dit geval uitkomst.

De drie straatbaksteenfabrikanten in Nederland – CRH Clay Products, Wienerberger en HUWA-Vandersanden – hebben inmiddels allemaal een eigen systeem voor wat ook wel ‘stedelijk waterbeheer’ wordt genoemd. Deze vorm van waterbeheer maakt gebruik van twee technieken, namelijk:

- Infiltratie vanaf het maaiveld: door gebruik te maken van doorlatende klinkerbestrating, maar ook door de aanleg van infiltratievelden en -bermen en wadi’s, kan de wateraanvoer tijdens een regenbui effectief in de bodem opgenomen worden.
- Ondergrondse infiltratie: hierbij wordt het water niet vanaf het maaiveld, maar vanuit een

“Veranderend klimaat stelt Nederland voor extremen: meer water én meer droogte”

winning de ecologische balans niet aan. Overigens, het is wel noodzakelijk dat het slib in uiterwaarden afgezet kan worden. Door teveel te kanaliseren, blijft het slib in de vaargeul van de rivier en moet benedenstrooms worden uitgebaggerd.

WATERDOORLATENDE BESTRATING

Door de eeuwenoude strijd tegen het (zee)water richt de Nederlander traditioneel zijn blik op de kust. Het ‘gevaar’ komt tegenwoordig echter niet alleen vanuit de zee, maar ook uit een heel andere hoek: de hemel. Doordat ons klimaat langzaam maar zeker subtropische trekjes krijgt, zullen regenbuien in intensiteit toenemen. Iedereen die wel eens een tropische regenbui in het buitenland heeft meegemaakt, kan zich hierbij iets voorstellen: er valt meer neerslag in minder tijd. Het probleem is dat onze afwateringssystemen er niet

ruimte onder de grond verder de bodem ingevoerd. De meest gebruikte vorm is ondiepe infiltratie, waarbij water in de bovenste bodemlaag wordt geïnfilteerd met gebruikmaking van doorlatende klinkerbestrating, infiltratiekragen of -bollen of een infiltratieriool. Deze techniek wordt veel toegepast onder oppervlakken die niet al te zwaar belast worden, zoals pleinen en parkeerplaatsen.

HEMELWATER SCHEIDEN

Behalve de opdracht wateroverlast in (stedelijke) gebieden tegen te gaan, zien beleidsmakers, ontwikkelaars en beheerders van openbare ruimten zich voor de uitdaging geplaatst om ook de verdroging van de Nederlandse ondergrond een halt toe te roepen. Deze verdroging is, het is al gezegd, niet zozeer het gevolg van toenemende periodieke

Voor en na kleiwinning: de rivier neemt haar oorspronkelijke, meanderende loop weer aan.

Door toepassing van waterdoorlatende bestrating kan regenwater de ondergrond binnendringen.

De vele gezichten van de straat

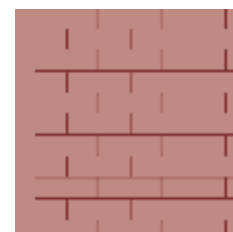
EEN BIJZONDER VERBAND MAAKT VAN DE STRAAT EEN KUNSTWERK

Bestrating bepaalt voor een belangrijk deel de 'look & feel' van de buitenruimte. Door de grote variëteit in steensoorten, formaten en kleuren straatbaksteen, zijn gebakken klinkers bij uitstek geschikt voor een kwalitatieve aankleding van de buitenruimte. Doordat klinkers bovendien in vrijwel alle denkbare verbanden gelegd kunnen worden, zijn de esthetische mogelijkheden zeer divers. Contour begeeft zich op straat op zoek naar mooie, creatieve en andere bijzondere verbanden.

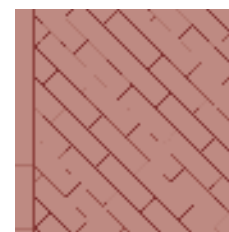
Allereerst, welk nut hebben verbanden in de bestrating? Behalve een esthetische waarde, hebben verbanden – de patronen waarin straatstenen gelegd kunnen worden – een belangrijke praktische waarde. Een verband brengt namelijk samenhang in de bestrating die bepalend is voor de stabiliteit en de duurzaamheid van het straatdek. Afhankelijk van de functie van de straat, moet een verband veel of minder stabiliteit bieden. Straatvlakken met een relatief lichte draaglast, zoals bijvoorbeeld pleinen en parkeerplaatsen, kunnen daardoor in een ander verband gelegd worden dan bijvoorbeeld een druk bereden straat in de binnenstad. De functie van de straat is derhalve allereerst bepalend voor het te creëren verband. Andere functionaliteiten die het verband bepalen zijn de wegvoering (het markeren van straatvlakken voor voetgangers, auto's en fietsen) en het reguleren van de waterafvoer. Daarnaast is de sfeer van de straat bepalend voor het soort verband. Een veelkleurig sierverband oogt opvallender dan bijvoorbeeld een elleboogverband in een zelfde kleur. Afhankelijk van de beoogde uitstraling – opvallend of ingetogen – en de beoogde stijl – van modern tot traditioneel – wordt voor een bepaald verband gekozen.

KEPER, ELLEBOOG EN ANDERE VERBANDEN

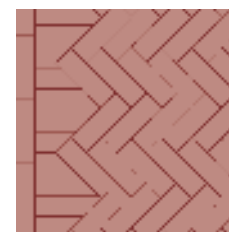
De meeste straten in Nederland zijn gelegd in een halfsteensverband (1), diagonaalverband (2), keperverband (3) of elleboogverband (4).

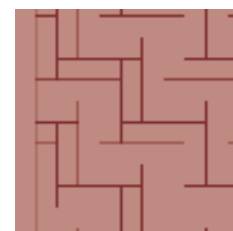
1 - Halfsteensverband

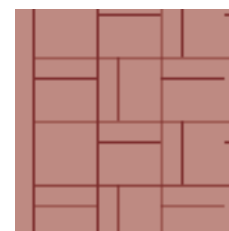
2 - Diagonaalverband

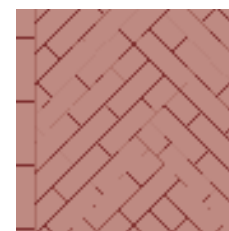
3 - Keperverband

4 - Elleboogverband

5 - Blokverband

6 - Zigzagverband

In een halfsteensverband verspringen de stenen per rij steeds een halve steen en staan de lagen haaks op de rijrichting en kantopsluiting. Het diagonaalverband is een variant hierop. Hierbij worden de stenen, gelegd in halfsteensverband, 45° ten opzichte van de rijrichting gelegd.

Een voorbeeld van het halfsteensverband vormt de Erasmussingel in Arnhem. In deze aan de rand van de stad gelegen, groene nieuwbouwwijk zijn de straten in een halfsteensverband gelegd, gebruikmakend van verschillende varianten: het horizontale en het verticale halfsteensverband. Ook in het nieuwe Amsterdamse stadsdeel IJburg wordt gebruikgemaakt van straatbaksteen. Hier komt het halfsteensverband terug in de voetpaden. Door gebruikmaking van

ingetogen kleuren, vormen de straatbakstenen als het ware een neutraal platform waarop de moderne architectuur van IJburg nog beter tot haar recht komt. >

Horizontaal en verticaal halfsteensverband in de Erasmussingel in Arnhem.

Halfsteensverband op het voetpad in het Amsterdamse stadsdeel IJburg.

Op de Prinsengracht in Den Haag zijn de voetpaden in elleboogverband gelegd.

Bij het keperverband liggen de stenen om en om een kwartslag ten opzichte van elkaar en liggen de stenen 45° ten opzichte van de as van de weg. Doordat dit verband een grotere stabiliteit biedt dan het halfsteensverband is het meer geschikt voor toepassing in straatwerk waar (veel) verkeer over komt. De boulevard die langs de kust van Noordwijk loopt wordt gevormd door straatbakstenen gelegd in een keperverband. De zachte kleur van de gebakken klei-klinkers sluit bovendien naadloos aan op het zanderige kustlandschap.

Een variant van het keperverband vormt het elleboogverband. Het patroon is identiek aan dat van het keperverband, maar de richting van de straat wordt gevolgd. Doordat de voegen in de rijrichting liggen, is dit verband minder geschikt voor toepassing in druk bereden wegen. Het voordeel is wel dat het knipwerk langs de randen makkelijker is (halve stenen in plaats van schuin geknipt).

Het elleboogverband wordt vooral veel toegepast bij de aanleg van pleinen, promenades en parkeerstroken. Ook wordt dit verband veel toegepast voor drukke voetpaden, zoals bijvoorbeeld het geval is bij de Prinsengracht in Den Haag. Het voetpad dat door de statige Haagse binnenstad loopt, vormt een goed voorbeeld van een specifieke sfeer, gecreëerd door gebruikmaking van straatbaksteen. In dit geval een chique en authentieke beleving die goed aansluit bij het statige en historische karakter van de regeringsstad.

Twee andere verbanden die het Nederlandse straatbeeld sieren, zijn het blokverband (5) en het zigzagverband (6).

Het blokverband bestaat uit vierkanten die door de stenen worden gevormd in het gewenste aantal, afhankelijk van het formaat. De blokken kunnen recht, diagonaal of verspringend worden gelegd. Het blokverband wordt vaak als tijdelijk verband toegepast in nieuwe wijken voor het werkverkeer. De stenen worden dan later gebruikt voor de definitieve bestrating.

Het zigzagverband ten slotte, is een variant op het diagonaalverband, alleen wordt de richting van de lagen afgewisseld per rijrichting.

De boulevard van Noordwijk is gelegd in een keperverband.

Toepassing van sierverband in Moskou's Luxury Village.

ZWIERIGE VERBANDEN, SIERLIJKE STRATEN

Sierverbanden zijn veruit het creatiefst. Sierverbanden kunnen varianten zijn op de beschreven standaardverbanden, zoals bij het dubbel halfsteensverband. Vaker echter betreft het andersoortige verbanden, zoals het waaierverband, parketverband, vlechtverband et cetera. Meestal komen sierverbanden tot stand door het afwisselend gebruik van verschillende kleuren en door straatbaksteen te combineren met andere materialen, zoals natuursteen. In Alkmaar worden niet alleen verschillende kleuren en verbanden straatbaksteen met elkaar gecombineerd, maar wordt de klinkerbestrating ook subtiel doorbroken door banen natuursteen.

Hoogeveen bewijst dat dergelijke creatieve combinaties behalve esthetische, ook functionele waarde hebben. Zo worden de parkeerplaatsen in een kantooromgeving in Hoogeveen nu eens niet aangegeven door witte klinkerlijnen op het wegdek, maar door de toepassing van afwijkend gekleurde stenen. Door bovendien het halfsteensverband in cirkelvorm te leggen, ontstaat een onalledaags tafereel: een sierlijk binnenplein, omzoomd met parkeervakken.

Dezelfde boogvormige bestrating siert het Kerkplein in Delden. Concentrische cirkels lopen van binnenuit naar de randen van het plan, waar ze overgaan in meer rechte vakken en lijnen. Tot slot, in Best worden straatbakstenen tevens gebruikt voor signalering – een ander voorbeeld van de functionele toepassing. Hier geven pijlen van zwarte straatbakstenen in het wegdek de toeritten aan; witte markeerstenen geven de parkeervakken aan. Ook hier geldt dat de gebruikmaking van verschillende verbanden niet alleen bijdraagt aan een hogere functionaliteit van de straat, maar tevens aan een meer kwalitatieve beleving van het straatbeeld. ■

Parkeerplaatsen in Hoogeveen aangegeven door afwijkende gekleurde stenen.

Boogvormige bestrating op het Kerkplein in Delden.

Verschillende kleuren en verbanden gecombineerd met natuursteen in Voerendaal.

Verschillende kleuren en verbanden op plein in Best.

In aflevering vier van de rubriek Straatbaksteen in nieuwbouwwijken zoomen we in op Sijtwende in Leidschendam-Voorburg, het Amsterdamse IJburg en het stadslandgoed Limos in Nijmegen.

[4]

STRAAT BAKSTENEN IN NIEUW BOUW WIJKEN

IJburg, hoogwaardige buitenruimte op het water

De nieuwe Amsterdamse stadswijk IJburg biedt een interessante combinatie van wonen óp en aan het water, met de binnenstad en de ring binnen handbereik. In totaal zullen er in over tien jaar zo'n 45.000 inwoners op de zes eilanden in het IJmeer wonen, in 18.000 huizen. Haveneiland en Steigereiland zijn al voor een groot deel gerealiseerd. Daar is goed zichtbaar hoe de inzet van een ambitieus plan werkt op de openbare ruimte.

In 1995 startte de gemeente Amsterdam met de planvorming van IJburg naar een ontwerp van, de Amsterdamse Dienst Ruimtelijke Ordening (DRO) die hiervoor de stedenbouwkundige Frits Palmboom aantrok als hoofdontwerper, samen met een aantal externe adviseurs. Zij legden de basis voor de zes eilanden van IJburg, die vervolgens verder konden worden uitgewerkt. Voor het Haveneiland heeft dat geleid tot een plan met een sterke gridstructuur. Dit raster is ingevuld met een aantal blokken met ieder een eigen gezicht vanwege de diversiteit aan programma. Juist in dat neutrale raster ligt het fundament van de kwaliteit van de openbare ruimte op IJburg, sober maar chique. Wat vooral tot uiting komt door het gebruik van kwalitatieve hoogwaardige en duurzame verharding als klinkers en graniet.

EENHEID IN DE BUITENRUIMTE

IJburg is met recht een 'stevige' Amsterdamse wijk te noemen. De woningdichtheid is gemiddeld 60 tot 70 woningen per hectare. De blokken in het grid op het Haveneiland zijn met 170 meter lengte en een gemiddelde diepte van 70 meter ook veel groter dan in een standaard Vinexwijk. Ontwerper Jan Stigter van DRO: "Amsterdam gaat door het gebrek aan ruimte heel zorgvuldig om met de openbare inrichting en kiest voor een duurzame kwaliteit in de ruimte."

Een kwalitatief hoogwaardige inrichting van de openbare ruimte is uiteindelijk niet alleen waardevol voor de beleving van een gebied, maar ook voor de waarde van de woningen die erin staan. IJburg kenmerkt zich door veel lichte kleuren en lucht in de straten. De opbouw van de straatwanden op IJburg varieert nogal, is heel divers en met veel donkere bakstenen gevels. We hebben in de buitenruimte juist eenheid aangebracht, door met lichte kleuren te werken."

LICHTE KLEUREN EN DUURZAME MATERIALEN

Stigter werkte samen aan de invulling van de buitenruimte met Frans de Rooy, stedenbouwkundige van het Haveneiland. De Rooij: "Op het Haveneiland is per blok de opbouw verschillend en varieert de hoogte van de bebouwing van 3 tot 8 lagen, en daarmee soms wel 25 meter hoog. Je kunt zien dat het stedenbouwkundige plan tegelijk is bedacht met de inrichting van de openbare ruimte, de trottoirs en straten zijn breed genoeg bij die hoogte van de blokken. Op het Haveneiland zijn de straten 20 meter breed, met een rijweg van graniet en met aan weerszijden 4 meter brede trottoirs met mangaankleurige klinkers in extra lang formaat. Op Steigereiland is de bebouwing lager, er zijn veel zelfbouwkavels en ook de straten zijn er minder breed. Er is hier gekozen voor een rode klinker in extra lang formaat in de trottoirs. De rijweg is bestraat met rood keiformaat in keperverband. Het zijn mooie, lichte kleuren en duurzame materialen, die waarde toevoegen aan de openbare ruimte. En met die kwaliteit gaat zo'n straat ook meer dan 30 jaar mee." >

Project: IJburg | Locatie: Amsterdam | Opdrachtgever: gemeente Amsterdam | Ontwerp: Amsterdamse Dienst Ruimtelijke Ordening | Afmeting: 240x80x60 mm

Sijtwende: parkstad van Leidschendam-Voorburg

Sijtwende is de bijzondere nieuwbouwwijk van Leidschendam-Voorburg. Sijtwende is opmerkelijk te noemen vanwege de verrassende locatie: gelegen tussen De Vliet en de spoorlijn Den Haag-Leiden vormt de wijk als het ware een lint waar de Noordelijke randweg, de stadsautoweg naar Scheveningen, onderdoor loopt.

“De nieuwbouwwijk ontleent haar opmerkelijke karakter echter vooral aan de invulling van het stedenbouwkundig concept.” Aan het woord is Rob de Graaff, projectmanager bij de gemeente Leidschendam-Voorburg, en al sinds 1997 betrokken bij het plan Sijtwende.

“Sijtwende is vormgegeven als een parkstad. De circa 700 woningen, plus enkele kantoren en gebouwen voor politie en brandweer, zijn gesitueerd in een groene en waterrijke omgeving. De architectuur is echter ‘stads’: een mozaïek van architectuurstijlen, grondgebonden woningen en appartementen, hoog- en laagbouw, geven Sijtwende een levendig gezicht.”

PALET VAN IDENTITEITEN

De verschillende sferen, van natuurlijk tot stads, zijn ondergebracht in vijf deelgebieden; elk gebied heeft zijn eigen architect, expressie en typen woningen. Nostalgische en statige namen als ‘Nieuw Essesteijn’, ‘Zijdesigt’ en ‘Nieuw Damsigt’ refereren aan het goede van het verleden. Met de jaren ‘30 als signatuur, wordt anno 2007 gerefereerd aan de vroegere kwaliteit van leven in Haagse wijken als Bezuidenhout en Benoordenhout. “We hebben ons laten inspireren door de architectuur en sfeer van de jaren dertig, maar hebben hier een eigentijdse, soms ronduit moderne, invulling aan gegeven.”

BESTRATING ALS UNIFORM DECOR

Met de architectuur en de hoogwaardige kwaliteit als bindmiddel, krijgen de vrij verschillende deelgebieden toch een herkenbaar, typisch ‘Sijtwende’-gezicht. Een derde bindmiddel vormt de bestrating: die is bewust uniform qua kleur en materiaal. “Hierdoor ontstaat een eenduidig decor dat elk deel-

Straatbakstenen geven het straatbeeld een authentiek en toch modern karakter.

gebied goed tot z’n recht laat komen, zonder dat er een kakofonie aan stijlen ontstaat.”

De bakstenen bestrating geeft de nieuwbouwwijk niet alleen een uniforme uitstraling, het natuurlijke en authentieke karakter van de gebakken klinker doet ook recht aan het concept van de parkstad. De traditioneel veel gebruikte klinkers sluiten mooi aan op de natuurlijke omgeving en geven de nieuwbouwwijk een tijdloos karakter. “Straatbaksteen heeft toch ook een chiquer karakter en is duurzamer dan veel andere materialen”, aldus De Graaff. Een ander voordeel dat niet alleen aan straatbaksteen is voorbehouden, is dat het makkelijk met andere bestratingmaterialen gecombineerd kan worden. Dit levert niet alleen fraaie esthetische effecten op, maar is bovendien zeer functioneel in het gebruik: voetpaden en rijbanen kunnen – elk met een andere steen – van elkaar onderscheiden worden. Zo zijn de rijbanen in Sijtwende in klinkers gelegd, fietspaden met rode tegels en voetpaden met betonsteen.

OP MAAT GESNEDEN STRAATMEUBILAIR

Naast de rode klinkerbestrating staan banken die speciaal voor Sijtwende gemaakt zijn. Het straatmeubilair is hierdoor perfect afgestemd op het karakter van het gebied. “De overige straalementen – lichtmasten, prullenbakken etc. – geven samen met de banken kleur aan het straatbeeld. Hierdoor vormen de rode bestrating en het straatmeubilair met hun eenduidige kleur een goede combinatie.” Het straatbeeld vormt zo een geheel, dat volgens De Graaff aansluit op, en soms bewust contrasteert met, de veelzijdige bebouwing. “Deze bebouwing is zelf ook opgetrokken uit – vaak wat duurdere – metselstenen van allerlei kleuren en soorten.” Het resultaat: een niet-standaard nieuwbouwwijk. In de ‘taal’ van Sijtwende: bijzonder en verschillend. ➤

Project: Sijtwende | Locatie: Leidschendam-Voorburg | Opdrachtgever: gemeente Leidschendam-Voorburg

Stadslandgoed Limos, parkachtig en monumentaal Nijmegen

Het Limosterrein in Nijmegen-Oost ligt er heel anders bij dan in 1995, toen de laatste militair de kazerne verliet. Het gebied ontstond in 1905 met de bouw van twee grote militaire complexen. Langzaam werd het 'ingehaald' door de stad en omsloten door de wijk Spoorbuurt. De gemeente Nijmegen kreeg met de militaire exodus plotseling een prachtige kans. Met de vrijgekomen groene enclave ontstond in Nijmegen-Oost een park, én er was ruimte voor een nieuwe wijk, vlakbij het centrum en dichtbij het bos.

Het Limosgebied is heringericht met als visie het behoud van kwaliteit. Dat levert een mooie combinatie van monumentale gebouwen en nieuwbouw op. De kazernecomplexen op het terrein, twee prachtige historische gebouwen in de neo-renaïssancestijl, kregen een nieuwe functie. De voormalige Krayenhoffkazerne werd een modern cultureel centrum met een grand café en achttien woon-werkpanden. Het rijksmonument de Generaal Snijderskazerne

is omgetoverd tot wooncomplex met 57 bijzondere appartementen. In het open veld van het park prijkt een groep luxe woontorens van in totaal 92 appartementen: de 'Wachters' en de 'Verkenner'. Zij herinneren aan de tijden dat hier nog werd gelegerd. Andere gebouwen zijn gesloopt om plaats te maken voor de nieuwe functies van het gebied. Want daar was de gemeente heel duidelijk over in de uitgeroepen prijsvraag: de aanwezige kwaliteiten moesten behouden blijven en aansluiten op de functies van het stadsdeel Oost. Dat had vooral te maken met het gemis van parkachtige ruimte in de wijk.

'TOT HIER EN NIET VERDER'

Reden voor Nijmegen om ook een kerngroep van omwonenden bij de visie te betrekken. Jos Meijboom, projectleider van de gemeente Nijmegen: "Een van de besluiten van gemeente en kerngroep is geweest om de auto ondergeschikt te maken aan de omgeving en dus heeft het gebied maar één brede toegangsweg. Alle woningen zijn met de auto bereikbaar, hoewel de wegen anders doen vermoeden. De brede straat versmalt namelijk, naarmate je dieper op het stadslandgoed komt. Tot hier en niet verder, zeggen de inrichtingselementen.

Het groen en ruimte karakteriseren het Limosterrein.

Dit zorgt voor een soort fuikgevoel, waarbij men de snelheid onbewust verlaagt. En omdat auto's uit het zicht parkeren, grotendeels ondergronds, krijg je het gevoel dat je er niet helemaal bij hoort als automobilist. In deze recreatieve woonomgeving mag dat ook best."

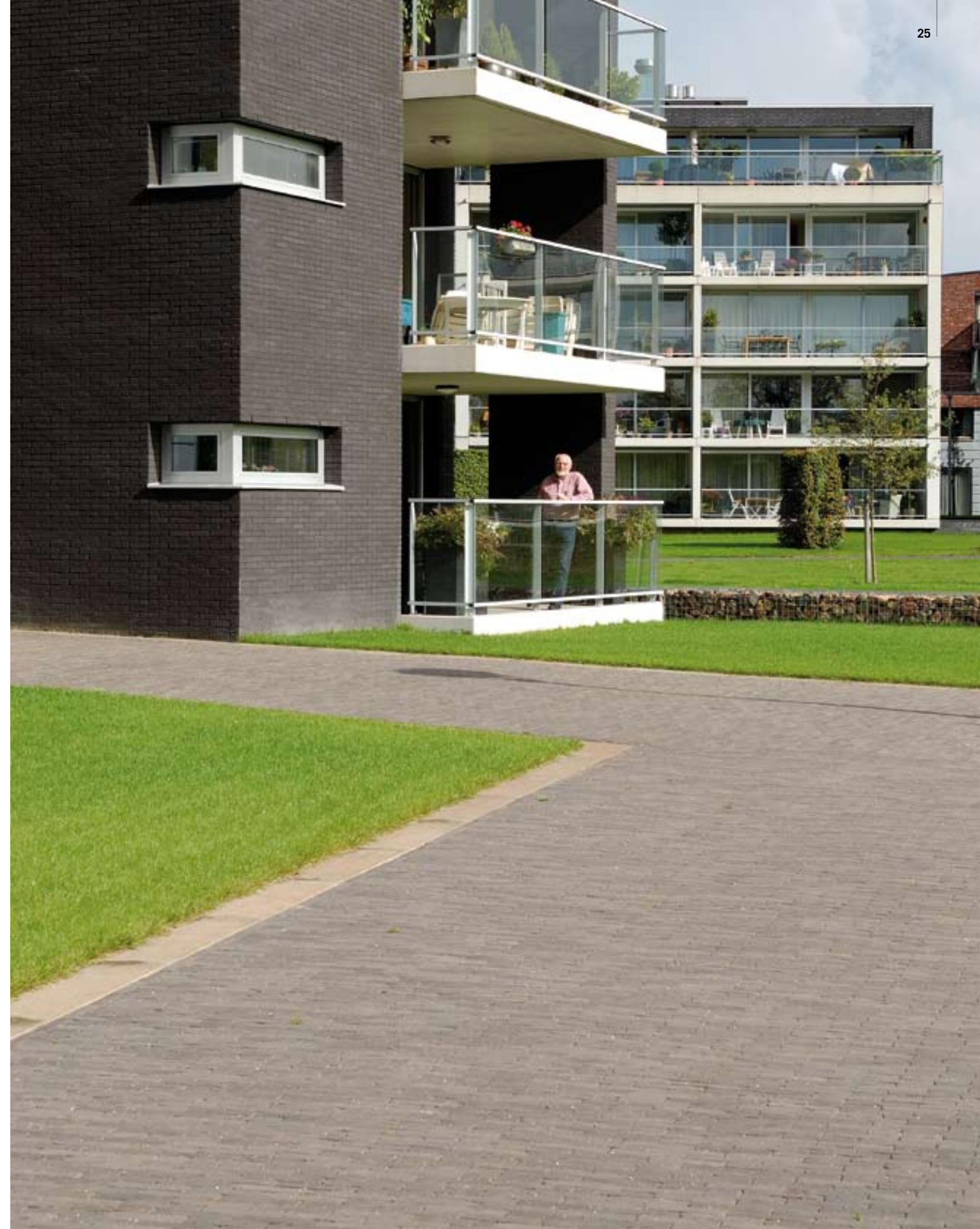
AANDACHT VOOR FUNCTIONALITEIT

De eenheid in materiaalgebruik en kleur van de openbare inrichting is van grote waarde voor de beleving van de ruimte van het stadslandgoed. De brede toegangsweg bestaat uit halfsteens gelegd antraciet straatbaksteen. Dit vormt een mooie overgang naar de kleur van de geasfalteerde fietspaden, de noord-zuid verbinding voor fietsers. In de openbare ruimte rondom de kazernegebouwen is de bestaande waalformaat klinker hergebruikt, gelegd in keperverband. Maar het groen drukt een stempel op het woongebied, de natuur krijgt er ruimschoots de ruimte. De bosrand sluipt via het stadslandgoed als

het ware de stad in, enkel tegengehouden door de grote hekken rondom de voormalige kazerne. Die natuurlijke grens is een prima overgang tussen het verstedelijkte gebied en de groene zoom. De harmonie die zo is ontstaan, geeft te kennen dat het gebied met wijsheid en met aandacht voor functionaliteit is ingevuld. ■

Project: Limosterrein | Locatie: Nijmegen | Opdrachtgever: gemeente Nijmegen | Ontwerp: Palmboom & van den Bout, Rotterdam

LITERATUUR

Uitgelezen

Door Michiel Nieuwenhuys

In de rubriek 'Uitgelezen' ditmaal zeer verschillende boeken. Het ene boek – "Mosaics West 8" – laat concepten en projecten zien vanuit de kant van de stedenbouwkundige. Het andere boek – "Bouwplaats Enschede" – vertelt het stedenbouwkundige verhaal vanuit de kant van de opdrachtgever: de stad Enschede.

BOUWPLAATS ENSCHEDE

ENSCHEDA OP ZOEK NAAR IDENTITEIT

Een verantwoording, sfeerbeelden en 3 hoofdstukken met grote bouwopgaven voor deze "vergeten"stad die op zoek lijkt naar haar identiteit. Zeker nu er geen textiel meer is.

Een handzaam boek in dwars formaat en sobere opmaak. Korte toelichtende teksten op de plannen met ansichtachtige foto's – ondanks de ontkenning – van de plekken en illustraties van de plannen.

ENSCHEDA NU EN IN 2030

De aanleiding voor het boek was toevallig, de doelgroep wordt breed gezien: niet alleen de vakwereld, maar ook bewoners en bezoekers. In die zin is het boek laagdrempelig met het overheersende fotomateriaal. Een korte historische schets, de ommekeer in de 20e eeuw en de zoektocht naar een nieuwe identiteit in de nieuwe. Die worsteling is duidelijk, de poging wordt serieus genomen en later kan worden teruggekeken of het resultaat de verwachtingen vervult.

STAD EN LANDSCHAP SMELTEN SAMEN

De bouwopgaven worden in de perspectieven geplaatst die kenmerkend voor Enschede zijn: de hechte relatie met het omringende landschap, de ingrepen in de stad zoals Roombeek en oude fabrieksterreinen, en de revitalisatie van de binnenstad.

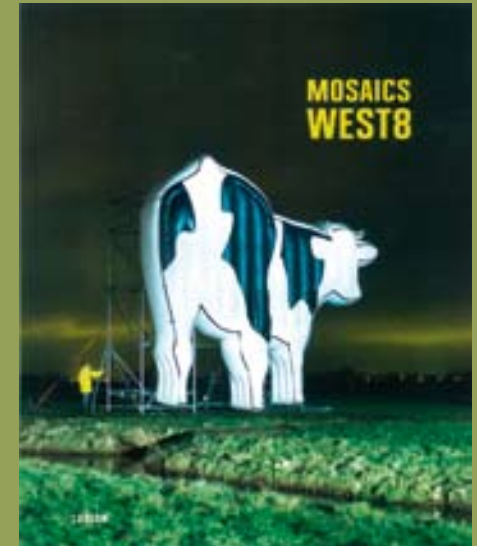
Ambitieuze plannen voor woningbouw in het groen, het universiteitscomplex, high tech industrie bij het vliegveld,

herbouw van Roombeek, multifunctionele nieuwbouwcomplexen, een cultuurlint en versterking van de binnenstad, waarvan de beoogde wolkenkrabber al voor de nodige publiciteit heeft gezorgd.

Veelbelovend met de potentie om boven de middelmaat uit te stijgen, wat hoge verwachtingen wekt voor de toekomst. Een voorbeeld van city branding, maar zo zijn er meer.

BOUWPLAATS ENSCHEDE
Theo Baart, Ton Schaap
NAi Uitgevers, 2007
ISBN 978-90-5662-589-4

MOSAICS WEST 8
Redactie Smelik, Onwuka, Schuit, Camp
Uitgever Ludion, 2007
ISBN 978-90-5544-619-3

MOSAICS WEST 8

Een bijzondere monografie van dit toonaangevende bureau voor landschapsarchitectuur, opgericht door Adriaan Geuze. Eén groot essay van Geuze zelf, vervolgens 19 projectpresentaties die vrijwel uitsluitend uit beeldmateriaal bestaan en een beknopte bibliografie van West 8.

Een lijvig boek in groot formaat, met overweldigende illustraties van zeer hoge kwaliteit. Ook vanwege de fraaie mix van ontwerpschetsen, werktekeningen, sfeerbeelden, detailopnamen, artist impressions, kortom de complete scope.

HET POLDERLAND TEN ONDER

Het essay beschrijft de opkomst en teloorgang van het karakteristieke Nederlandse polderlandschap van de middeleeuwse veenwouden, ontginningen en droogleggingen, vastgelegd door wereldvermaarde Hollandse meesters. De fysieke strijd krijgt instituten als Waterstaat en Rijksdienst IJsselmeerpolders, maar als de macht wordt overgenomen door beleid en procedures, juristen en WRO, ziet Geuze een ramp ontstaan, de "duivelsontwikkeling van een monstrueus planningslabyrint" met het landschap als ultiem speculatie-object. Hij nagelt het beleid van de ruimtelijke ordening genadeloos aan de schandpaal als opeenstapeling van fouten en in feite grote onverschilligheid, met de verwoesting van het unieke landschap als resultaat. Het Groene Hart teloor, de bekoring verdwenen, de mythe gestorven. De redding wordt geput uit de grote vijand: het water. "Het is wachten op een stormramp die het verweerde polderland weer schoonspoelt, zodat toekomstige generaties het kunnen kussen." Wat een heerlijke boosheid.

WEERGALOZE CREATIVITEIT

De projecten ademen een totaal andere sfeer: optimisme, genot en schoonheid. We gaan de hele wereld over, te starten met mega opblaaskoeien in het Hollandse landschap en het nieuwe Leidsche Rijn park, van tentoonstellingspark, bedrijventerrein, stadspleinen, een kloostertuin, tot beelden-tuinen en stadsparken, in Europa en daarbuiten. Het Moskouse Luxury Village met de bijzondere mozaïekbestrating in baksteen als één er van.

Liefde voor het vak tot in de puntjes spat als het ware van de projecten af. Gedurfde vormgeving wordt niet geschuwd, lokale referenties serieus genomen, de materiaalbeheersing tot perfectionisme verheven, innovaties en onconventionele oplossingen als vast onderdeel en ook de flora ten volle uitgenut. Ook de presentaties zijn tot hoge vorm van kunst verheven.

Het is een verademing om te zien dat een handvol geschreven regels voldoende kan zijn om toch een complete indruk te hebben van projecten door presentaties op alle schaalniveaus en met alle grafische middelen.

HOLLANDSE NUCHTERHEID EN VAKMANSCHAP

Geuze toont zich daarmee een meester in de traditie van vele voorgangers. Is het de nuchterheid waarmee hij zijn aanklacht tegen het ruimtelijke beleid verpakt, in combinatie met het ultieme vakmanschap waarmee hij plekken en ruimtes schept die al het onbehagen resoluut wegspoelen? Een waar mozaïek, een fantastisch boek. ■

DOMSTAD ZET IN OP STEDELIJKE VERNIEUWING, MÉT STRAATBAKSTEEN

Utrecht werkt aan haar karakter

De vierde stad van Nederland groeit hard. Niet alleen qua woonruimte, zoals in Leidsche Rijn. Maar ook in meer abstracte zin, in de kwaliteit van de openbare ruimte. Utrecht heeft een groot aantal markante gebouwen en zoekt naar de optimale wisselwerking tussen die gebouwen, het groen en de verharding. Er staan grote projecten op stapel, Utrecht staat de komende jaren niet stil om de stad nog aantrekkelijker te maken. De stad wil de wisselwerking met kracht tot uiting laten komen in een integrale benadering van de openbare ruimte.

Een bezoek aan Utrecht begint goed als je per trein aankomt en via Hoog Catherijne meteen in het drukke stadshart staat op het Vredenburg. Eenmaal aan de zijde van de Oude Gracht aangekomen word je uitgenodigd door leuke steegjes om de stad verder te verkennen. De werven, de kelders aan de singels en de grachten kenmerken de historische rijkdom. Ze worden gewaardeerd door toeristen, maar ook door de inwoners zelf. Utrechters zelf zijn behoorlijk trots op hun stad. Er staan dan ook een aantal markante gebouwen om terecht trots op te zijn. De Domtoren, het wereldberoemde Rietveldhuis en het postkantoor aan de Neude, in de stijl van de Amsterdamse School. Wethouder Openbare Ruimte Robert Giesberts: "Gebouwen bepalen voor veel mensen voor een belangrijk deel het straatbeeld. Maar de zeggenschap van een gebouw ligt niet alleen in de architectuur van het gebouw zelf, maar in hoe het gebouw aansluit op de openbare ruimte. Het is de combinatie van groen, verharding en gebouwen die de kwaliteit van het straatbeeld bepaalt. Het zijn in Utrecht vaak de gebouwen die het hem doen. Die mogen best wat 'unheimisch' zijn, als de openbare ruimte uiteindelijk maar het verschil kan maken, met groen of verharding. In Utrecht wordt veel straatbaksteen toegepast, maar het is in het totaalbeeld niet opvallend aanwezig. Toch voegt straatbaksteen veel toe aan de beleving, meer dan bijvoorbeeld koud asfalt of grijze betontegels. Straatbaksteen past ook beter bij een historische stad als Utrecht. De kwaliteit van de openbare ruimte die met straatbaksteen gerealiseerd wordt levert dan ook een echte meerwaarde op voor bezoekers en inwoners."

VAN DE STAD OF VOOR DE STAD

Het is niet altijd even gemakkelijk om functie, beleving en uitstraling van de openbare ruimte in ideale zin te combineren. Dat heeft te maken met bereikbaarheid van de binnenstad voor het bevoorradingsverkeer, of met parkeerruimte. Op de route van het station naar de schouwburg ligt het plein Janskerkhof, met de Janskerk daterend uit 1040. Giesberts: "Het Janskerkhof is een prachtig plein, maar het straatbeeld wordt gedomineerd door geparkeerde auto's. Als we de kans krijgen om het plein 'terug te geven' aan de binnenstad, sluit het veel beter aan op de cultuurhistorie van Utrecht. De werven op waterniveau vormen ook zo'n historisch voorbeeld. Van oudsher zijn deze kelders gebouwd met straatbaksteen en sluiten hierdoor goed aan bij de rest van het straatbeeld. Ze zijn ontzettend belangrijk voor de uitstraling van de stad, als je daar op een terrasje zit ervaar je echt een bijzondere hoek naar de stad boven je. Maar ze staan ook erg onder druk door het zware bevoorradingsverkeer. Iets is 'van de stad' of 'voor de stad' – sommige karakteristieke plekken krijgen door hun ligging gewoon veel te verduren en een oplossing ligt niet altijd voor de hand." >

Hartje Utrecht: Neude met de Dom op de achtergrond.

ALLE KANTEN OP

Utrecht zet bij nieuwbouw en renovatie in op een kleinere schaal van markante stadsbeelden en integreert waar mogelijk een functie als verblijfsruimte. Het gebied rondom het Centraal Station is lange tijd ongemoeid gelaten. Nu zet de stad voor Hoog Catherijne de eerste stappen om te renoveren. Giesberts: “In de tekeningen voor Hoog Catherijne zie je het gevoel voor kleinschaligheid al echt terug. Op het moment dat je het Jaarbeursplein als verblijfsruimte ziet, ga je anders met zo’n gebied om. In de binnenstadskant van de singel, willen we weer een ander gevoel voor kleinschaligheid terugbrengen. Ook het plein Vredenburg krijgt een kleinere schaal, Peek& Cloppenburg verdwijnt en hiermee komt ruimte vrij voor een nieuwe entree van Hoog Catherijne. Dit heeft gevolgen voor het plein, het wordt zo meer een keuzeplein, een soort denkbeeldige rotonde. Je kunt er alle kanten op.”

Vanuit Vredenburg is de stad met bus en tram verbonden met de buitenwijken zoals de Uithof, waar de universiteiten gevestigd zijn in het oosten van de stad. Giesberts: “De nieuwe busbaan is van rood asfalt op beton, met aan weerszijden fietspaden van straatbaksteen. Vanuit fietsers wordt dat weleens als vervelend ervaren, maar praktisch gezien is een straatbakstenen verharding veel beter omdat je nu eenmaal regelmatig een leiding onder de straat moet vervangen. En esthetiek speelt ook zeker een rol bij de keuze voor straatbaksteen, want anders krijgen we teveel asfalt in het straatbeeld.”

WIJK EN KARAKTER

Utrecht past (gebakken) straatstenen toe waar een hoogwaardige uitstraling belangrijk is. De stad heeft vier zogenaamde ‘Vogelaarwijken’ waar niet alleen sociaal-culturele projecten, maar ook de inrichting van de openbare ruimte de

“De bestrating als deel van het totaalbeeld”

kwaliteit moeten verhogen door de toepassing van een integrale benadering. Gagelhof is voor Overvecht een belangrijk winkelcentrum. Giesberts: “Vooral daar is het belangrijk dat het winkelcentrum, dat nu vooral functioneel van aard is, ook als ontmoetingsplek kan dienen. Plekken als deze in de wijk til je op deze manier naar een hoger niveau. De inrichting van de openbare ruimte moet volgens mij daarom vroeg in het voortraject bepaald worden. Dit soort plekken zijn belangrijke kansen om zoveel mogelijk te kijken naar de maatschappelijke winst van stedenbouwkundige ontwikkeling.”

Het beleid om meer aandacht aan de openbare ruimte te besteden wordt trouwens in de hele stad toegepast. Giesberts: “Dit vertaalt zich via de WOZ weer in financieel-economische waarde. Al gaat dat niet zomaar. Overvecht heeft bijvoorbeeld een mooie geschiedenis als openbare ruimte. Toen de wijk in de jaren '60 werd gebouwd, hadden we nog niet zoveel grondschaarste. Dus vind je in Overvecht relatief veel groen, maar ook veel asfalt en beton. Het groen willen we behouden, omdat dit door de bewoners gewaardeerd wordt. Maar al dat asfalt en beton haal je niet zomaar weg, want je wilt het karakter van wijken of de karakteristieke plekken niet te zeer veranderen.”

Voor het vernieuwen of verbeteren van karakter is in de volle binnenstad lang niet altijd plaats, maar wel aan de buitenrand, bijvoorbeeld in de Vinexlocatie Leidsche Rijn. Dit nieuwe stadsdeel is met een oppervlakte van vijf bij vijf kilometer zeer ambitieus te noemen en is voor Nederlandse begrippen een enorme nieuwbouwlocatie. Hier is een compromis bereikt tussen het aantal woningen en de kwaliteit van de verharding. Straatstenen op de binnenwegen en asfalt op de sluitwegen. Het hoge niveau van het plan voor de openbare ruimte is wegens een bezuiniging om tekorten op te vangen niet helemaal bereikt. Toch is Utrecht erin geslaagd om in dit nieuwe stadsdeel een mooie en kwalitatieve openbare ruimte neer te zetten. ■

DE BESTE ARGUMENTEN STAAN NU OOK ONLINE

www.straatbaksteen.nl biedt professionals en consumenten alle mogelijke informatie over het gebruik van straatbaksteen. Van producteigenschappen tot de voordelen, van toepassingsmogelijkheden tot praktische adviezen – de nieuwe website geldt als bron van informatie én inspiratie voor professionals werkzaam in de openbare ruimte. Bovendien kunt u online alle nummers van Contour teruglezen.

W W W . S T R A A T B A K S T E E N . N L